

KENESEI ISTVÁN

A "NAGYON NAGYSZÓTÁR"

L. évfolyam 49. szám, 2006. december 8.

Bizonytalan múlt és biztos jövő

Hálás vagyok "a. m."-nek, hogy az ÉS december 1-jei, 48. számában írt a Nagyszótárról egy tévedésektől sem mentes glosszát, és ezzel lehetőséget adott arra, hogy a helyesbítések ürügyén írassak a Nagyszótár hányatott sorsáról és reményteli jövőjéről. "a.m." ott volt az Akadémián tartott bemutatón, de túlzottnak tartja az első két kötet ünneplését, amikor még sok-sok év telik majd el az utolsó, 18. kötet megjelenéséig.

De hát az, hogy hány év is az optimális időtartam az elhatározástól a megvalósulásig, bizony számos dologtól függ, melyek között a pénz csak az egyik, ha nem is jelentéktelen tényező. "a. m." talán nem tudta a bemutatón elhangzott összes adatot megjegyezni, ezért hadd idézzem fel a Nagyszótár történetének főbb eseményeit, valamint a munkálatok legfontosabb jellemzőit.

*

A mai akadémia elődje, a Magyar Tudós Társaság rögtön megalakulásakor (hiszen a magyar nyelv megújítását támogató reformkorban vagyunk!) úgy döntött, hogy első helyen a "Nagy magyar szókönyvet" kell megalkotni, és 1831-ben ki is osztotta a feladatokat, azaz "782 magyar könyv általolvasása bízott a tagokra", hogy azokból "a szavakat kiszedjék". De már akkor is tudták, hogy a "nagy szókönyvhez minden magyar szó hosszas összegyűjtése, megbírálása miatt több esztendő kívántatik". És ahogy az mifelénk lenni szokott, a történelem többször is áthúzta a megszabású terveket.

Először jött a 48-as forradalom és szabadságharc, aminek következtében a készülő szótár egyik szerkesztője többéves várfogságot szenvedett, így a Czuczor Gergely és Fogarasi János által 1844 és 74 között összeállított és kiadott hatkötetes A magyar nyelv szótára már akkor sem volt mondható sem "nagy", sem korszerű szótárnak. (Erről bárki meggyőződhet, mert ma már szerencsére CD-n megvásárolható.) De maguk a szerzők döntöttek úgy, hogy "adjuk tehát dolgozatainkat úgy, mint a mondott körülmények között adhatjuk, legfőbb igyekezetünket arra fordítván, hogy azok mi hamarabb világot lássanak."

A XX. század fordulója körül aztán új lendületet vett egy korszerű szótár elkészítésének terve, amit a parlamentben is megtárgyaltak, sőt a kultuszminiszter is támogatásra méltónak ítélte, nem csak szóban, hiszen az éves költségvetésekben pénzt is kiutalt a munkálatokra. Csakhogy a történelem újra közbeszólt: jött az egyik világháború, mely után csökkentett erővel folytatódott a munka, majd ezt követte a másik világháború, de így is összegyűlt több mint hárommillió adat, jórészt kézzel írott cédulákon. Az ötvenes években a tervgazdaság hullámvonalával "párhuzamosan" hol újraindították, hol leállították a nagyszótári adatgyűjtést, bár igaz, hogy közben a felsőoktatásból a Nyelvtudományi Intézetbe száműzött vagy inkább menekített kiváló szótári szakemberek, Országgh László és Bárczi Géza vezetésével, hihetetlen erőfeszítésekkel előállították a máig legteljesebb, hét kötetében kb. 65 ezer címszót tartalmazó A magyar nyelv értelmező szótárát. Erről azonban a főszerkesztők is azt állították, hogy "a nemzetközi értelmező szótári irodalomban egyre inkább

terjedő középszótárak típusába tartozik. Részletezőbb, mint a rendszerint egy-két kötetes kézi szótárak, iskolai és zsebszótárak, de kevésbé részletező, mint a nagy terjedelmű, tíz-húsz vagy még több kötetes, úgynevezett nagyszótárak." (Ma ez is hozzáférhető CD-n.)

Azután szükség volt egy kezelhető méretű, a nagyközönség számára is elérhető és használható kisebb szótárra, és így született meg a "kézi" szótárnak csak kis túlzással nevezhető, a nyomdai-kötészeti problémák miatt az első vaskosra sikerült egykötetes változat után két kötetben kiadott Magyar értelmező kéziszótár, amelynek második felrészített kiadása Pusztai Ferenc főszerkesztésében pár éve kerül a boltokba. Mindeközben számos különféle egynyelvű szótár is elkészült a tájszótáraktól a költői nyelvek szótáraiig.

*

A Nagyszótár "feltámadása" 1985-re tehető. Ekkor két (igen: kettő!) munkatárs kezdett dolgozni azon, hogy (már megint) korszerű nagyszótár készüljön. Húsz éve ez azt jelentette, hogy Commodore számítógépen kézzel begépeltek a több évszázadnyi magyar nyelvű írott és nyomtatott szövegeket. A számítógépes környezet persze folyton változott, és a nagyszótári adatbázis ma több mint 27 milliónyi "szövegszót" tartalmazó anyaga - mivel közpénzen készült - már a nagyközönség számára is hozzáférhető a világhálón a www.nytud.hu/hhc címen.

A kilencvenes évek végéig még az sem dőlt el, hogy milyen körből (sajtó, irodalom, tudományos próza stb.) milyen arányban, illetve hogy milyen időintervallumban (az 1500-as évektől vagy csak a XVIII. század végétől) gyűjtsék a szövegeket. A Nagyszótár végleges koncepcióját 2002-ben rögzítettük. Ekkor dőlt el, hogy egy nagyjából 100-110 ezer címszót tartalmaz a felvilágosodás korától kezdve a mai nyelvállapotig olyan gazdag adatolással, azaz jelentésmagyarázatokkal és -szerkezetekkel, valamint példamondatokkal, forrásokkal és utalásokkal, ami a nemzetközi gyakorlatban szokásos méretben, mai terveink szerint 18 kötetben elfér. Nem kell félnie "a. m."-nek, hogy az utolsó kötet megjelenéséig elavul a szótár. Egyrészt ugyanis az elektronikus adatbázis állandóan bővül és a szótár teljes anyaga egységes formátumban így is elérhető lesz, másrészt pedig - ahogy ez a nyomtatott szótárak esetében szokásos - az utolsó kötetet követi majd egy pótkötet, amely a szükséges pótlásokat tartalmazza, beleértve az időközben a nyelvhasználatba bekerült szavakat is.

Ma húsz munkatársunk dolgozik a Nagyszótáron. Az elmúlt több mint négy évben ők állították elő számos tekintetben úttörő munkával az A és Á betűs szótári kötetet, a gyakorlatilag kész B betűs kötet még nem nyomdakész kéziratát, a C betű még szerkesztetlen anyagát, továbbá a hatalmas és pontos filológiai munkát igénylő "Segédletek" kötetet, amely az összes forrás felsorolása mellett az idén 86 éves kollégánk, Elekfi László egyik kiemelkedő jelentőségű munkáját, a magyar nyelv legpontosabb és legterjedelmesebb ragozási szótárát is tartalmazza. Folyamatosan dolgozunk a mára hatmilliónyivá nőtt cédulagyűjtemény és az elektronikus szövegtár alapján kb. 750 ezerre tehető szókincsanyagból megállapítandó, maximum 110 ezres címszólista összeállításán, és araszolunk tovább a következő kötetek elkészítésének járatlan útján.

Hát igen, "a. m."-nek igaza van: kétévenként előjönni egy-egy újabb kötetrel nem mondható biztató kilátásnak, különösen, ha már túl vagyunk a középkorúnak mondható életszakaszunkon; ráadásul "a. m." szememre hányja, hogy még számolni sem tudok, mert a maradék 16 kötet így tényleg nem készülhetne el az ígért 200 éves évfordulóra, 2031-re. Ám én a bemutatón nem azt mondtam, hogy ezentúl minden egyes kötetet két évig készítünk, hanem azt, hogy a munka kezdeti szakaszában a feladat újszerűsége, nehézsége, a folyamatosan születő koncepcionális döntések kiérlelése, a munkacsoport tagjai egy részének cserélődése miatt nem tudunk gyorsabban haladni, de néhány éven belül elérjük a csoport létszámának megfelelő "maximális sebességet", a kötetenkénti másfél évet.

Hogy ez sok vagy kevés, azt csupán e számok alapján nehéz lenne megítélni. De szerencsénkre van összehasonlítási alapunk, hiszen az európai nyelvek többségéhez képest mutatott lemaradásunknak "köszönhetően" tudjuk, máshol hány szakember hány évig dolgozott a hasonló méretű szótárakon.

A hozzánk többé-kevésbé hasonló méretű országok nyelvének szótárai, mint a holland vagy a horvát, száz vagy még több évig készültek, igaz, mindkét esetben még a XIX. században kezdték a munkát. A nálunk nagyobb országokban beszélt nyelveknek sincsen nagyságrendileg több szavuk a magyarnál, csak nagyobb anyagi és emberi erőforrás fölött rendelkeznek. Mégis a nagy Oxford angol szótár eredeti 12 kötetét a több mint ötven munkatárs 44 évig készítette. És amikor 1987-ben az új és korszerű változat munkálatait elindították, nyolcvan szótáríróval és kétszáz fős segédcsapattal 34 millió fontból (kb. 13 milliárd forintból) tervezték 23 év alatt befejezni a húsz kötetet.

A Trésor de la langue française, a francia nagyszótár 16 kötetének kiadására Nancyban egy önálló intézetet hoztak létre "tokkal-vonóval": ötven szótáríróval, illetve negyven további munkatárssal - és 24 év telt el az első és az utolsó kötet megjelenése között. A Grande dizionario della lingua italiana, az olasz nagyszótár 21 kötetét pedig 41 évig készítette a 26 szótáríró és az ismeretlen számú segédkar. Ezek után - bevallom, némi sértődöttséggel - megkérdezem: sok vagy kevés az a 25 év, ami alatt a mi 16 szótárírónk és mindössze négyfős segédletük előállítja a magyar nyelv nagyszótárát?

Ma egyébként a Nagyszótárnak az MTA-n belüli finanszírozása a jelenlegi szinten biztosnak mondható. Elismerem, lehetne gyorsabban is haladni - például akkor, ha nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia erre szánt pénzügyi kerete, hanem a kultuskormányzat és az Országgyűlés által megszavazott költségvetés is támogatná a Nagyszótár ügyét, amint arra egy századfordulóval korábban már volt példa. Ez esetben ugyanis mód nyílna arra, hogy alkalmasint két vagy annál is több párhuzamos szótárszerkesztő csoport jöjjön létre, amelyek összehangolva, de külön-külön dolgoznának az egyes köteteken, lerövidítve a munkálatok teljes időtartamát. De már most szólok, hogy ha holnap megkapnánk is ezt a többletfinanszírozást, attól még holnaputánra nem gyorsulna a munka többszörös sebességre, hiszen a szótárírók és -szerkesztők képzése, felkészítése, betanulása több évig tartó munkaigényes folyamat, ráadásul nem is minden nyelvész hajlamú jelentkező alkalmas erre a feladatra.

*

Végül vajon érdemtelenül ünnepeltük-e a nyelvésztaársadalommal, de sok más tudomány jeleseiivel és az Akadémia elnökével együtt az első kötetek bemutatóját? Néhány napja egy konferencia jóvoltából a Spanyol Királyi Nyelvtudományi Akadémiának a Prado melletti csodás épületében jártam, ahol mostanság többek között a spanyol nyelv történeti szótára is készül. Kezembe adtak egy kiadványt, amelyben az látható, ahogy José Luis Rodríguez Zapatero, Spanyolország miniszterelnöke idén tavasszal személyesen indítja el e szótár munkálatait. Nem az első kötetet mutatja be, nem is az első kötet kéziratának lezárását köszönti, még csak nem is az elkészült adatbázist avatja fel, dehogya! Csupán a tervezett munkálatok elindítását ünneplik, nagy állami csinnadrattával, hogy majd húsz év múlva megjelenjen maga a szótár. No persze ott azért volt jelen a miniszterelnök, mert az állam finanszírozza a munkálatok teljes egészét, és ezt a feladatot a kormányzat is fontosnak tartja. Pedig - a "kis" nyelvek hasonló kiadványaival szemben - a spanyol (vagy francia) nyelvű szótárak kiadása üzleti vállalkozásként is el tudná tartani magát. Talán mert ők ezt tartják nemzeti ügynek? - kérdelem óvatosan...

2031-ig pedig reménykedjünk abban, hogy valamikor a mi kormányunk is tudomást szerez az évszázados álom közeli megvalósulásáról, és ha korábban nem is, az utolsó kötet megjelenésekor

majd az akkori miniszterelnök fog köszöntő beszédet mondani.

(Köszönöm Gerstner Károlynak a közölt adatokhoz nyújtott segítségét. A szerző az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója.)

 [nyomtatás](#)